

Atf: Güven, İ.M.V.N. ve Bilgen, M. (2022). Kastamonu'daki altı adet tarihi yapının kalem işlerinin dokuma örnekleri ile karşılaştırılması. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, 33 - 50

Citation: Güven, İ.M.V.N. ve Bilgen, M. (2022). Comparison of the wall paintings belonging to six historical buildings in Kastamonu with weaving examples. *Vankulu Journal of Social Studies*, 10, 33 - 50

Araştırma Makalesi / Research Article

İ.M.V.Noyan GÜVEN*

Muhammet BİLGEN**

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Kastamonu/Türkiye.
Asst. Prof., Kastamonu University Fine Arts and Design Faculty, Department of Traditional Turkish Arts, Kastamonu/Türkiye.
noyan@kastamonu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3072-0167

** Doç. Kastamonu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Kastamonu/Türkiye.
Assoc. Prof., Kastamonu University Fine Arts and Design Faculty, Department of Traditional Turkish Arts, Kastamonu/Türkiye.
mbilgen@kastamonu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-9132-3950

Kastamonu'daki Altı Adet Tarihi Yapının Kalem İşlerinin Dokuma Örnekleri İle Karşılaştırılması
Comparison of the Wall Paintings Belonging to Six Historical Buildings in Kastamonu With Weaving Examples

Öz

Türkler ilk çağlardan itibaren günlük ihtiyaçlarını karşılamak için ürettikleri kullanım eşyalarını gelişen beğeni algısı ile toplumun ortak kültürel dili olarak bezemeci bir anlayışla sanat eserine dönüştürmeyi başarmışlardır. Türk sanatı çeşitleri hangi malzemeye yapılsa yapılsın geçmişin izlerini barındırarak, hem farklı kültürlerle olan ilişkiler neticesinde etkileşime girerek hem de farklı sanat dallarından etkilenecek, günün beğenileri doğrultusunda, yeniden yorumlanmıştır. Türkiye'de yer alan Tarihi yapılarıdaki kalem işlerini yapan sanatkarların başta Türk kültürü ve sanatlarından etkilenecek eserlerini tasarladığı açıktır. Bunun yanı sıra dönemin sanat anlayışı, yöre halkının kültürü, inanç sistemi, sosyoekonomik durumu, bölgenin iklim ve coğrafi özellikleri gibi birçok durum da tasarımlarda belirleyici olarak önemli rol oynar. Bu çalışmada Kastamonu'ya bağlı köylerde bulunan üç adet dini, üç adet sivil olmak üzere altı adet tarihi yapının kalem işlerinin motif ve kompozisyon düzenleri dokuma kültürümüzde yer alan motif ve kompozisyon düzenleri ile karşılaştırılmıştır. Bezeme kültürünün farklı malzemeler üzerine uygulanırken bile kökenlerine bağlı kalarak bir bütünlük arz ettiği örnekler üzerinden gidilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Karşılaştırma ve açıklamalar yapılırken yapılarıdaki kalem işleri detaylı incelenerek çekilen fotoğraflar ve dokuma kültürümüze ait örneklerin (halı-kilim dokumalarının) yayımlanmış kaynaklardaki görselleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kalem işi, desen, bezeme, dokuma, halı, kilim.

Abstract

Since the early ages, Turks have succeeded in transforming the items of use they have produced to meet their daily needs into works of art with a developing perception of taste and an ornamental understanding as the common cultural language of the society. Turkish art varieties have been reinterpreted in line with the tastes of the day by containing traces of the past, both by interacting with different cultures and by being influenced by different art branches, no matter what material they are made with. It is clear that the artists who performed the wall paintings in the historical buildings in Turkey designed their works by being influenced by the Turkish culture and arts. In addition, many situations such as the understanding of art of the period, the culture of the local people, the belief system, socioeconomic status, climate and geographical characteristics of the region play an important role in the designs. In this study, the motif and composition patterns of the wall paintings of six historical buildings, three religious and three civil, in the villages of Kastamonu have been compared with the motif and composition patterns in our weaving culture. It has been tried to explain by going through examples that the decoration culture, even when applied on different materials, maintains an integrity by adhering to its origins. While making comparisons and explanations, the photographs taken by examining the wall paintings in the buildings in detail and the images of the examples of our weaving culture (carpet-rug weaving) in the published sources have been used.

Keywords: Wall painting, pattern, ornament, weaving, carpet, rug.

Giriş

Bilinen zaman, insanla birlikte başlar, bilginin varlığıyla anlam kazanır. Bilgi birikimi, ekin (kültür) olarak biçimlenir ve süreci yani tarihi ortaya çıkarır. İnsanoğlu geçmişte öğrenilen, anda yaşanan ve geleceğe aktarılacak olan bilgi ile varlığını ve kalıcılığını sağlar. Söz konusu devinim kendisini sürekli geliştirir. Aile ile başlayan birikim toplulukları ve nihayet toplumları etkilemeye başlar. Nihayetinde insanoğlu süreçle birlikte geliştirdiği soyut ve somut sosyal ifade biçimleri ile kendi kültürel ekosistemini oluşturur.

Türkistan coğrafyasının zengin maddi kültürünün karakteristik değerlerinden olan bezeme sanatları, farklı kültürel ürünleri (Mitoloji, halı-kilim, minyatür, tezhip, güzel yazı, çini, ahşap sanatı vb.) bünyesinde toplar ve mevcut yerel anlayış ile yeniden yorumlayarak kullanır. Türklerin bilinen tarihleri boyunca ortaya koymuş olduğu plastik yaratıcılıkları, tür, teknik özellikleri ve içerdiği anlam bütünlüğü ile ele alınıp değerlendirilmelidir (Başkan, 2014, s. 1).

Halk sanatları başlangıcı itibarıyla yaşamsal faaliyetlerin gerekliliği doğrultusunda ortaya çıkmaya başlamıştır. Temelde basit ihtiyaçlara istinaden ortaya çıkan bu ürünler, gelişen beğeni algısı ile beraber sırasıyla bireylerin, ailelerin ve toplumların ortak kültürel dili olarak sürekli gelişen “bezeyici” anlayışla sanat eseri halini alırlar. Günümüzde bu köklü kültür nesnelere yeni nesillerin en başta milli kimliğini bilmesi ve öğrenmesi amacıyla korunmakta ve sergilenmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere farklı kültürler, yapılar, sosyal ilişkiler neticesinde birbirlerini etkilediği gibi farklı sanatsal ifade biçimleri de birbirlerini etkiler hatta özne olarak ele alabilirler. Bu etkileşimin başlangıcı olarak değerlendirebileceğimiz önemli bir durum Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nde (1451-1481) karşımıza çıkar. İstanbul'un fethinin ardından saraya Gentile Bellini ya da Costanza Ferrara gibi İtalyan sanatçıların davet edildiği bilinmektedir. (Tekinalp, 202, s. 718-724) Daha sonraki süreçte doğudan ve batıdan saray nakkaşhanesine çeşitli sanatçıların geldiği bilinmektedir.

1720' de Fransa' ya, XIV. Louis'e elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Fransız sanatından oldukça etkilenmiş ve beraberinde getirdiği çeşitli çizimler ve kitaplardan yeni mimari unsurlar ve süslemeleri saray çevresinin bezemesinde kullanılmasını istemiştir. (Hatipoğlu, 2000, s. 130)

Saray çevresinde Fransız barok ve rokoko anlayışının iç mimaride kullanımı, natürmort bezemeler bu dönemde birlikte hacim kazanmaya başlamıştır. Elbette gelişim gösteren bu anlayış manzara tasvirlerini de içermektedir. Söz konusu durum batılı anlayışın yansımasıdır (Tekinalp, 202, s. 718-724; İrez, 1990, s. 21) Kalem işi tezyinatında sıkça görülen “C” ve “S” kıvrımları, istiridye motifleri, akant yaprakları, barok ve rokoko tarzı süslemeler arasına yerleştirilen manzara ve natürmortlar, klasik Osmanlı bezeme anlayışını ciddi anlamda değiştirmiştir (Hatipoğlu, 2000, s. 132).

XVII. yüzyıl itibarıyla Avrupa'yla gelişen ilişkiler sayesinde Batı kaynaklı resimli kitapların etkisiyle Osmanlı kitap resminde de değişimler gözlemlenir. Bu değişim kalem işlerini de etkiler. Yapılan tasvirlerdeki boyutlandırma çabaları ortaya çıkan örneklerde izlenebilir (Tekinalp, 202, s. 718-724). Sanat alanındaki bu etkileşim karşılıklı olmuştur. Özellikle Osmanlı dönemi dokumalarından etkilenen Avrupalı ressam, tablolarında dönemin itibar ölçüğü olarak değerlendirilen Türk dokumalarını XVII. yüzyıldan itibaren belirgin şekilde kullanmışlardır. (Aslanapa, 2005, s. 159). Aynı şekilde dokuma örneklerinin ülkemizdeki mimari eserlerin kalem işlerinde kullanılması yadsınamaz. Nitekim Aydın Koçarlı Cincin Mahallesi'ndeki Cihanoğlu Abdülaziz Efendi Camii, Aydın Koçarlı İlçesi Orta Mahalle'de bulunan Cihanoğlu Mustafa Ağa Camii gibi yapılarda bitkisel süslemelerin yanı sıra mimari tasvirler, gemi motifleri, orman manzaraları, natürmortlar ve günlük kullanım eşyaları (çeşitli dokuma örnekleri) realistik bir üslupla resmedilmiştir. (Tüfekçioğlu ve Gümüş, 2016, s. 22-24)

Araştırmaya Kastamonu il sınırları içinde yer alan altı adet yapı dahil edilmiştir. Bu yapılardan biri Araç ilçesi Aşağıyazı Köyü'nde, bir adeti Daday Elmayazı Köyü'nde, üç adeti Daday Ertaş Köyü'nde, bir adeti ise Daday Bezirgan Köyü'nde bulunmaktadır. Çalışmada ilk önce Kastamonu'nun tarihi, kalem işi ve dokuma kültürü hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Araştırmanın kavramsal çerçevesi, amacı, önemi ve yöntemi belirtildikten sonra incelenen yapılardaki kalem işleri ile dokuma örneklerinin karşılaştırılması yapılmıştır. Karşılaştırma yapılırken konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak adına kalem işlerinin genel ve detay fotoğraflarına yer verilmiştir. Detay fotoğrafları kalem

işlerindeki ve dokuma örneklerindeki motif ve kompozisyon düzenlerinin daha net anlaşılmasını sağlarken kalem işlerinin genel fotoğrafları incelenen kompozisyonların yapıdaki konumunu belirtmektedir. Bu durum anlatımı güçlendirmek için çalışmada fazla sayıda fotoğraf kullanımını zorunlu kılmıştır. Fotoğrafların tümü metnin aralarına yerleştirildiğinde okuyucunun dikkatini dağıtabileceği düşünülerek genel görünüm fotoğrafları metin içindeki gerekli yerlerde atıf yapılmak suretiyle, metinden ayrı olarak, metnin sonundaki ekler kısmında verilmiştir. Çalışmaya konu olan yapıların kalem işleri yerinde incelenmiş genel ve detay fotoğrafları araştırmada kullanılmak üzere kayıt altına alınmıştır. Kalem işleri incelendikten sonra kültürümüze ait dokuma örneklerinin görselleri yayınlanmış kaynaklardan araştırılarak belirlenmiştir. Kalem işleri ile benzeşen çok sayıda dokuma örneği görseline ulaşılmış, bu dokuma örneklerinden kalem işleri ile motif ve kompozisyon düzeni açısından en çok benzeşen örneklerin fotoğrafları yayımlandıkları kaynaklar belirtilerek araştırmaya dâhil edilmiştir.

Bu çalışmada kalem işlerinin motif ve kompozisyon düzenlerinin dokuma örnekleri ile karşılaştırılmasının yapıldığı altı adet yapıdan üç adetinin (dini yapı örneklerinin) kalem işleri ve korunma durumları daha önce yayınlanmış, üç adet sivil yapının kalem işleri ve korunma durumları ise yayına hazırlanma sürecindedir. Bu sebeple üç sivil yapının kalem işleri başka bir araştırmanın konusu olduğundan detaylı fotoğraflarına çok fazla yer verilmemiştir.

1. Kastamonu'nun Tarihi, Kalem İşi ve Dokuma Kültürü

1.1. Kastamonu'nun Tarihi

Kastamonu Türkiye'nin Batı Karadeniz bölgesinde yer alan ve Karadeniz Bölgesinde en geniş topraklara sahip olan ildir. Kastamonu'nun doğusunda Sinop, batısında Bartın ve Karabük, güneyinde Çankırı, güneybatısında ise Çorum illeri yer alır. Kuzeyde Karadeniz'e yaklaşık 135 kilometre kıyısı bulunur (Erdoğan, 2007, s. 11-12).

Geçmişten günümüze gelinceye kadar önemli yerleşim yeri olarak birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Kastamonu İÖ 1. binyıldaki Anadolu halklarının en eskilerinden olan, Hellenler tarafından Paphlagon olarak isimlendirilen halka ev sahipliği yapmıştır. Paphlagonların yaşadığı ve Paphlagonia olarak isimlendirilen bölge, Bartın, Karabük, Kastamonu, Çankırı, Sinop illerini; Çorum ilinin ise Kızılırmak nehrinin batısındaki bölümünü kapsar (Umar, 2007, s. 2-3).

1075 yılında Anadolu Selçuklu hükümdarı Süleymanşah döneminde Süleymanşah'ın valisi ve komutanı olarak görülen Kara Tekin tarafından Çankırı, Kastamonu ve Sinop ilk defa Türkler tarafından Bizanslılardan alınarak fethedilmiştir. Bu tarihten sonraki süreçte, 1196 tarihinde Anadolu Selçuklu tahtına oturan Rükneddin Süleymanşah tarafından bölgenin kesin olarak merkeze bağlandığı tarihe kadar bu bölge birçok kez el değiştirmiştir. Bölgenin Anadolu Selçuklu merkezine bağlanması ile Kastamonu'nun tamamen Türk iskânına alındığı ve önemli bir "Uc" teşkilat merkezi haline geldiği görülmektedir. 1243 ten sonra Moğol istilasına uğrayan bölgede 1292 de Moğol idaresine karşı büyük bir Türk ayaklanmasının ortaya çıkması ile Çobanoğulları Beyliği müstakil olarak kurulmuştur (Turan, 1988, s. 1-6; Yücel, 1991). 1231-1461 yılları arasında hüküm süren Candaroğulları 1308 sonlarına kadar 17 yıl boyunca merkez olarak Eflani'yi kullanmışlar, 1308 den sonra merkezi Kastamonu'ya taşımışlardır. 1392 yılından sonra Kastamonu Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir (Yücel, 2018; Acar, 1995).

Kastamonu'da halk daha önceki asırlarda ihtiyaç duyduğu dokumaları kendisi üretmiştir. Günümüzde "Kastamonu dokumaları" olarak bilinen birçok çeşit dokumanın bu bölgede yapıldığı bilinmektedir. Hatta Kastamonu 15. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında Anadolu'daki önemli dokuma merkezleri arasında yer almıştır (Küçük, 2010).

1.2. Kalem İşi

Kalem işi, tarihi yapıların duvar, tavan, kubbe, pandantif, alınlık ve benzeri yüzeylerinde, sıva, ahşap, taş, bez, deri, alçı gibi malzemeler üzerine çeşitli boyalar ve altın varak kullanılarak, kalem olarak isimlendirilen fırçalar ile yapılan resim ve bezemelere verilen addır. Bu bezeme ve resimleri yapan kişilere "kalemkâr", hem desenleri hazırlayıp hem de uygulamayı yapan kişilere de "nakkaş"

adı verilir. Kalem işi, adını yapımında kullanılan ve kalem olarak tabir edilen uzun kıllı fırçalardan alır. Kullanılan malzemeden adını alan kalem işleri bu açıdan bakıldığında ahşap bir sandık, metal bir ibrik veya leğen gibi günlük kullanım eşyaları üzerindeki bezeme ve resimleri de içerir. Fakat günümüzde kalem işi denildiğinde daha çok mimari yapılarda boya ve altın kullanılarak yapılmış bezemeler akla gelmektedir (İrteş, 1985; Bilgen, 2010).

Teknik açıdan bakıldığında uygulandığı yüzey ve yapım teknikleri açısından kalem işleri birbirlerinden farklılık göstermektedir. Uygulandıkları yüzey açısından kalem işlerini sıva üstü, ahşap üstü, taş ve mermer üstü, deri ve bez üstü, malakâri teknik olmak üzere beş gruba ayırabiliriz.

Ahşap üstü kalem işleri “edirnekâri” ya da lake işçiliği olarak isimlendirilen, ahşap üzerine boya ve altın varak kullanılarak yapılan kalem işi çeşidi ve künde-kâri olmak üzere iki grupta incelenir.

Malakâri kalem işleri ise mala adı verilen bir alet ile düzeltilen alçı sıvanın üzerine desenlerin aktarılıp oyularak (ya motifler ya da motif zeminleri düşürülerek) yapılan bezeme çeşididir. Bu teknikte bezemeler renklendirilebileceği gibi renksiz olarak ta bırakılabilir.

Yapım tekniğine göre kalem işleri yaş ve kuru sıva üzerine iki farklı teknikte uygulanır. Yaş sıva üzerine uygulananı (fresko) Osmanlı da çok yaygın olarak kullanılmamıştır. Bunun yerine kuru sıva üzerine uygulanan çeşidi (secco) daha yaygındır. Yaş sıva üzerine uygulanan (fresko) kalem işleri kuru sıva üzerine uygulanan çeşidine göre daha uzun ömürlüdür (İrteş, 1982; Bilgen, 2010).

Türkiye coğrafyasında günümüze kadar gelmiş kalem işlerini dönemlerine göre ele alacak olursak, erken Osmanlı dönemi, klasik dönem, batılılaşma dönemi ve cumhuriyet dönemi olmak üzere dört dönemde inceleyebiliriz. Aynı zamanda beylikler dönemi üslubu, klasik üslup, barok, rokoko, ampir, eklektik üslup ve neoklasik üslup kalem işlerinde görülen üsluplardır. Bu üsluplar haricinde Anadolu'daki özellikle köy camilerinde ve sivil mimarilerde yer alan ve halktan kişilerin yaptığı klasik, barok, ya da rokoko gibi üsluplara dâhil edilemeyecek, Anadolu halk resmi (Aksel, 2010), Anadolu Halk Sanatı, Anadolu Tasvir Sanatı (Arik, 1988) olarak tanımlanan kalem işi örnekleri bulunmaktadır. Anadolu köy camilerinde ve sivil mimari örneklerinde görülen kalem işlerinde sarayın etkisi (İstanbul üslubu) hissedilmekle birlikte daha çok o yörenin kültürel etkilerini barındırdığı, halktan kişilerce yapılan, klasik, barok ya da rokoko gibi üsluplara dâhil edilemeyecek kalem işleri olduğu görülür (Bilgen, 2010; Yılmaz, 1991; Bilgen ve Güven, 2020; Güven ve Bilgen 2020).

Beylikler döneminde geometrik motiflerin yanı sıra münhâni, rumi kompozisyonları, hayvan ve doğaya özgü motifler tercih edilmiştir (Bağcı, vd., 2006). XVI. yüzyıl Klasik Osmanlı döneminde yoğun olarak stilize motiflerin kullanımı uzun bir süre devam etmiştir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında Lale Devri ile birlikte kalem işlerinde batı etkileri hissedilmeye başlanmıştır (Baysal, 2017, s. 57). XVIII. yüzyılın ortalarında Topkapı Sarayı Harem Dairesi'ndeki ilk örnekleri kalem işi gelişimine ışık tutar. Saraydaki insan figürüne rastlanılmayan uygulama örnekleri, tavan etekleri boyunca veya duvarların üst kısımlarındaki panolar içinde Haliç ve Boğaz manzaralarının yayın olduğu resimlerdir. Tasvirlerin çoğunluğunda denize dökülen akarsular, onları örten ufak köprüler, fiskiyeli havuzlar, çiçekli bahçe terasları gözlemlenir. Kırmızı, beyaz, sarı, yeşil, mavi, pembe renklerin yoğun kullanıldığı bu resimler, geleneksel kökboyanın kullanıldığı fakat renk tonlamalarının ve perspektif gibi batı etkilerinin kullanılması dikkat çekicidir (Bağcı, vd., 2006, s. 297).

XIX. yüzyıl ilk evresinde hem klasik döneminin hem de batılılaşma döneminin tekrarı olmakla beraber karma uygulamalar görülür. Söz konusu durum Nakkaşhâne geleneğinin ortadan kalkmasıyla ilişkilendirilebilir. XX. yüzyıl başlarında yapılardaki tavan ve kubbelerde karşılaşılan kalem işi bezemelerinde yağlıboya ve geleneksel süslemelerin bilinçsiz üretilmiş türevlerin kullanılması ciddi kimlik problemleri doğurmuştur. (Baysal, 2017, s. 90; Demiriz, 1999, s. 304).

Özgün bir sanat dalı olarak Osmanlı mimarisinde gelişimini sürdüren kalem işi bezeme yüzyıllar içinde sıva, ahşap, taş, deri, bez, alçı gibi malzemeler üzerine dönemin üslup anlayışına uygun olarak, geometrik, bitkisel, hayvansal, doğa üstü (efsanevi ve hayal dünyasının ürünü olan) motifler, insan ve doğa figürleri kullanılarak oluşturulmuştur (Bağcı, vd., 2006).

1.3. Dokuma Kültürü ve Desenleri

İnsanoğlu varlığının bilinçinde oluşu zamanlardan başlayarak yaşadığı bölgenin doğal şartlarına karşı gerekli olan korunma ihtiyacını karşılamaya çalıştığı bilinir. Bu durumun tarihsel kanıtı olarak, en başta örtünme ihtiyaçlarına istinaden, doğadan edindiği ham malzemeleri kullanılabilir ürüne dönüştürdüğü etnografik kanıtlardan anlaşılmaktadır. Elbette giyinmek eyleminin yetersiz kaldığı bölgelerde, onu yaşadığı mekânları da korumalı hale dönüştürmeye çalışması da kabul edilebilir bir durumdur. Bu anlamda basit giyim ürünlerini hazırlamakla edindiği bağlama veya dokuma becerilerini yaşam alanlarını bezemede de kullanarak dokuma eylemlerini geliştirmiş ve çeşitlendirmiş olduğu söylenebilir. Bu sürekli tekrarlanan uygulamalar belirli bir zaman diliminden sonra süsleme dürtüsüyle renklendirilip ve soyut ifadelerden oluşan motiflerle de görsel hareketlilik kazandırıldığı düşünülebilir.

Dokumacılık, Türk kültürün belirleyici karakteristik özelliklerini yansıtmaya bakımından önemli bir yere sahiptir. Hun İmparatorluğu dönemlerinden günümüze kadar kalabilen nadir mezar yapılarından biri olan Pazırık kurganında (M.Ö. V.ve III. yüzyıla ait) bulunan ve renk, teknik, motif ve kompozisyon bağlamında Orta Asya kültür ürünü olarak değerlendirilen “Pazırık Halısı” dünyanın en eski düğümlü halı dokuması olarak kabul edilir. Halının özellikleri incelendiğinde en az 5-6 yüzyıllık bir birikimle dokunmuş olabileceği düşünülmektedir. Khoplin, söz konusu bölgede halıcılığın yaklaşık iki bin yıldır var olduğunu ve halının vatanının da Batı Türkistan olduğunu ifade etmiştir (Gündoğdu, 2008, s. 306).

Halı, Büyük Selçuklu İmparatorluğu vasıtasıyla Türk kültürünün bir ürünü olarak başta İslâm dünyasında daha sonra bütün dünyada bilinir olmuştur (Aslanapa, 1987, s. 99).

Kültürel varlık göstererek Türkistan coğrafyasını belirleyen Türk toplulukları için dokumacılık oldukça önemlidir. Özellikle hazırlık aşaması, yapım teknikleri ve ifade dili açısından diğer dokumalardan farklı bir seviyede olan halı, geçmişte zenginliğin ve prestijin belirteci olarak kabul görmüştür.

Türklerin Anadolu'ya gelişiyle beraber Türk halısının renk, motif ve kompozisyon özellikleri değişim göstermiştir. Halı, Osmanlı imparatorluğunun 700 yüzyıllık bir zamanda ortaya koyduğu yüksek kültür-sanat seviyesinin en önemli basamaklarından biri olmuştur. 16. yüzyıl, Osmanlı sanatının klasik dönemi ve zirvesi olarak kabul edilir. Bu dönemde “Osmanlı Saray Halıları” olarak tanımlanan dokumalara ait bir kompozisyon anlayışı ortaya çıkmıştır. Saray, beğenisine göre; dokuma taleplerini karşılamak üzere, hem saraya bağlı atölyelerden diğer bağımsız atölyelerden, söz konusu üslupta halılar temin etmiştir.

Halı dokumalarının desen, renk ve kompozisyon anlayışları dönemsel farklılıklar arz etse de Türk halıcılığı, gelişimine bağlı olarak ortaya çıkardığı kültürel değerlerle birlikte günümüze kadar gelebilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

Birçok medeniyetin ev sahipliğini yapan ülkemiz bu medeniyetlere ait izleri de fazlasıyla barındırmaktadır. Bu izlerin araştırılarak gün yüzüne çıkarılması insanlık tarihinin bilinmezlerinin öğrenilmesi açısından önemlidir. Ülkemiz toprakları üzerinde hüküm sürmüş her medeniyet barınma ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli mimari eserler meydana getirmiştir. Dini, askeri, sivil vb. amaçlarla üretilmiş olan bu yapılar üretildikleri dönemin ve toplumun kültürel izlerini barındırırlar.

Tarihi yapılardaki kalem işleri yapıldıkları dönemin kültürel yapısı hakkında bilgi veren önemli bir yapı elemanıdır. Kalem işlerinde kullanılan motifler, renkler, kompozisyon çeşitleri, yapım teknikleri, üzerine uygulandığı malzeme, yapımında kullanılan malzeme gibi birçok özellikleri ile araştırmacılara çalışma alanı sunarlar.

Mimari yapılarda yer alan kalem işleri Türk sanatları içerisinde önemli bir yer tutar. Gerek saray nakkaş hanesindeki sanatkarlar tarafından tasarlanan ve uygulanan büyük camilerdeki kalem işleri olsun, gerekse yerel sanatkarlar tarafından tasarlanıp uygulanan köy camilerindeki kalem işleri olsun dönemin, yörenin sanat anlayışını ve kültürel özelliklerini sergilerler. Süleymaniye Camii, Sultanahmet Camii gibi büyük camilerin kalem işleri incelendiğinde yapıldıkları dönemin sanat

anlayışını yansıtırlar. Bu camilerdeki kalem işleri ile aynı dönemde yapılmış olan çiniler ve bu çinilerdeki motifler, kompozisyonlar, yazma eserlerde yer alan motif, kompozisyon ve renkler, padişah kaftanlarındaki motif, kompozisyon ve renkler gibi diğer malzemeler üzerine uygulanan motifler kompozisyonlar ve renkler büyük oranda benzerlik gösterir. Örneğin Kanuni Sultan Süleyman döneminin baş nakkaşı Şahkulu döneminde yapılan bir kalem işi süslemesindeki hançer yaprak, aynı dönemde yapılan çinilerdeki ve padişah kaftanlarındaki hançer yaprağı motifleri ile büyük benzerlik gösterir. Bu açıdan bakıldığında Türk sanatlarında bir bütünlüğün olduğu söylenebilir. Aynı şekilde Anadolu'daki diğer camiler, köy camileri incelendiğinde bu camilerdeki motiflerinde her ne kadar yerel sanatçılar tarafından yapılmış olurlarsa olsunlar kültürün izlerini barındırdıkları, Türk kültürüne, yöre kültürüne ait izleri barındırdıkları açıktır.

3. Araştırmanın Amacı Ve Önemi

Bu araştırmada ele alınan tarihi yapılarıdaki kalem işlerinde de Türk kültürüne ait çeşitli simgelerin, motiflerin, kompozisyonların kullanıldığı düşünülmektedir. Ele alınan yapılarıdaki kalem işleri özellikle halı-kilim dokumalarındaki motif ve kompozisyonlarla olan benzerlikleri açısından dikkat çekmektedir. Bu düşünce doğrultusunda, yapılan çalışmada, incelenen yapılarıdaki kalem işlerinin, maddi kültür ürünü olan halı- kilim dokumalarının motif ve kompozisyonları ile benzerliklerinin karşılaştırılması yapılarak birbirinden uygulandığı yüzey, kullanılan malzeme ve yapım teknikleri bakımından farklı iki kültür ürününün kompozisyon özellikleri açısından (plastik açıdan) ilişkisinin ortaya konulması hedeflenmiştir.

Kastamonu ve çevresinde geçmişten beri çeşitli dokumaların (halı, kilim, kumaş, vb.) yapıldığı fakat günümüzde sanayileşmenin bir sonucu olarak dokumacılığın önemini kaybettiği görülmektedir. (Küçük, 2010) Halı kilim gibi dokumacılık alanında kullanılan motif ve kompozisyonların mimaride yer alan kalem işlerindeki izlerinin belirlenmeye çalışıldığı bu araştırma kaybolan ya da yok olmaya yüz tutmuş bir kültürün verilerini ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

4.Yöntem

İncelenen dini yapıların kalem işlerinin mevcut durumları, süsleme özellikleri ve korunmuşluk durumları daha önceki araştırmalara konu edilmiş ve yayınlanmıştı. Bu çalışmada daha önce yayınlanan dini yapılarıdaki kalem işleri ile yayın aşamasında olan üç adet sivil mimarideki kalem işlerinin Türk kültüründeki dokuma örnekleri ile desen, motif, kompozisyon düzeni açısından karşılaştırılması yapılmıştır. Yapılar farklı zamanlarda yerinde incelenerek yapıların ve kalem işlerinin fotoğrafla kayıt altına alma işlemleri yapılmış, yapı sahipleri ve köylerin yaşlıları ile mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Genel ve detay fotoğrafları çekilen kalem işleri titizlikle incelenmiş altı adet mimari yapının kalem işleri kendi aralarında da karşılaştırılmıştır.

Literatür taraması yapılarak yapılar ve yöre hakkında bilgi ve belgelere ulaşılmaya çalışılmıştır. Ulaşılan belge ve bilgiler doğrultusunda tarihsel süreç ele alınmış, yapılar ve kalem işleri, bu kalem işlerini yapan ustalar hakkında bilgiler derlenmiştir. Türk dokuma örnekleri incelenmiş ve bu dokumalardan kompozisyon düzeni ve motifler açısından kalem işleri ile benzerlik gösterenler belirlenmiştir. Daha önceki yayınlardan ulaşılan dokuma örneklerinin fotoğrafları ile kalem işleri karşılaştırılmış elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

Tarihsel yöntem, betimleme ve analiz teknikleri kullanılarak yapılan karşılaştırma çalışması sonucu elde edilen bilgiler, Türk sanatı ürünlerinin farklı malzemeler ile vücuda getirilmiş olmasına rağmen üslup, kompozisyon düzeni, motif, renk ve tasarım mantığı açısından benzer dönemlerde benzer özellik gösterdiklerini ve geçmişin izlerini barındırdıklarını göstermiştir.

5. Kastamonu İlçelerinde Yer Alan Altı Adet Tarihi Yapının Kalem İşlerinin Dokuma Örnekleri (Desenleri) İle Karşılaştırılması

Kastamonu ilçelerinde yer alan ve araştırmamızın örneklemini oluşturan altı adet kalem işi ile süslü yapının kalem işlerinin aynı sanatçı ya da sanatçılar tarafından yapıldığı düşünülmektedir. Birbirleri ile büyük oranda benzeşen kompozisyon ve renk düzeninin kullanıldığı kalem işlerinde aynı tasarımlar farklı yapılarda uygulandığı alanın ölçülerine göre yeniden düzenlenmiştir. Ele alınan yapılarda ki birbirleri ile büyük oranda benzeşen kalem işi kompozisyonlarının hepsinin fotoğrafını

ayrı ayrı vermek yerine bir yapının fotoğrafı kullanılmış ve diğer yapılarda hangi alanlarda yer aldığı yazılı olarak belirtilmiştir.

Daday Elmayazı Köyü Camii doğu duvarı kalem işleri incelendiğinde güneyden kuzeye doğru kobalt mavi zemin renginin kullanıldığı ilk panoda cami tasviri dikkat çeker. Alanın geometrik olarak paftalara ayrıldığı ve tam merkeze cami tasvirinin yerleştirildiği tasarım dokumalardaki cami tasvirlerini hatırlatır (Fotoğraf:1-15). Cami formunun içine yerleştirildiği alan baklava dilimi şeklinde tasarlanmıştır. Kobalt mavisine boyanmış alandaki köşelikler ve alanın tasarlanmasındaki yaklaşımın halılardaki tasarım mantığı ile birebir uyumlu olduğu görülür (Fotoğraf; 2-8-33-34). 2 numaralı fotoğrafta görülen 1963 yılında dokunmuş olan kilim, 170X378 cm ölçüsünde ve Şavşat Yavuz Köy Camii'nde bulunmaktadır (Fotoğraf; 2). "İliksiz kilim ve iliklerin aynı çözümden geri dönülmesiyle yok edildiği kilim tekniği ile dokunmuştur" (Türktaş vd., 2020, s. 113). Elmayazı Köyü Camii'n doğu duvarında görülen cami tasviri, Araç Aşağıyazı Köyü Camii doğu duvarında (Fotoğraf; 19), Ertaş Köyü Camii doğu duvarında (Fotoğraf; 23) görülür ve bu cami formları birbirleri ile büyük oranda benzerlik gösterir. İncelenen sivil mimari örneklerinden Ertaş Köyü İhsan Kara'nın evinin başodasının duvarlarında yine aynı cami figürü yatay düzlemde yerleştirilmiş kompozisyon düzeni ile resmedilmiştir. Bu örnek duvara gerilerek asılmış bir halı (dokuma) örneği görüntüsü verecek şekilde kısa kenarlarda dokumanın püskülleri de (saçakları) işlenmiştir. Bezirgan Köyü'ndeki Şahin Yiğit'in evinin hem başodasının duvarında hem de küçük odanın duvarında yatay ve dikey olarak tasarlanmış alanlar içerisinde bahsedilen diğer yapılardaki formlarla aynı cami formunu görmek mümkündür (Fotoğraf; 25-26-29-30-31).

Ertaş Köyü Camii'n ahşap minberinin doğuya bakan yüzeyine gerilerek asılmış olan son dönem duvar halısının üzerindeki Kâbe ve cami tasarımları, köşk kısmının doğuya bakan yüzeyine asılmış yeşil perde, incelenen yapılardaki cami ve perde motiflerini anımsatması bakımından oldukça ironiktir (Fotoğraf; 24).

Fotoğraf 1.

Daday Elmayazı Köyü Camii, cami figürlü kalem işi örneği.

Fotoğraf 2.

Cami tasvirli duvar kilimi örneği

Kaynak: (Türktaş vd., 2020, 113).

Elmayazı Köyü Camii doğu duvarında güneyden kuzeye doğru kobalt mavi zemin renginin kullanıldığı ikinci panoda çift mihraplı bir tasarım yer alır (Fotoğraf; 3). Bu tasarım incelendiğinde kompozisyon düzeni açısından çift mihraplı halılar ile aynı tasarım mantığına sahip olduğu söylenebilir. Alanın merkezinin çift mihraplı formda tasarlanması, köşelere yerleştirilen motifler halı tasarımları ile büyük oranda benzerlik gösterir (Fotoğraf; 4-35-36-37). Dış pervazda kullanılan yuvarlak ve içi boş şekilde baskı tekniğinde yapılmış renkli benekler (noktalar) Fotoğraf; 8'de görülen halı kompozisyonlarının pervazlarındaki tasarımları anımsatır. Elmayazı Köyü Camii doğu duvarında görülen bu tasarım Ertaş Köyü Camii'nin batı duvarında, Ertaş Köyü İhsan Kara'nın, Avni Binan'ın ve Şahin Yiğit'in evlerinin duvarlarında dikey ve yatay ekseninde bazı renk ve boyut farklılıkları ile resmedilmiştir (Fotoğraf; 15-24-25-27-28-29-30-31). Çift mihraplı halı tasarımları ile kompozisyon düzeni açısından büyük oranda benzerlik gösteren 4 numaralı fotoğraftaki 19. Yüzyıla tarihlendirilen Niğde halısı, 108x144 cm ölçülerinde olup özel bir koleksiyonda bulunmaktadır. Halının basamaklı çift mihrap desenli ana zemini dıştan içe doğru bir ince suyolu, bir kalın ve bir orta kalınlıkta bördürle sınırlandırılmıştır. Çift mihrap desenin zemininde bulunun ahayat ağacı ve başak motifleri doğurganlığı ve ölümden sonra yaşamı ifade etmek için kullanıldığı, bördürlerde yer verilen çınar yaprağı ve badem çiçeği motifleri cennet bahçesini simgelediği düşünülebilir. Halının ana zemininde kullanılan göz motifi ise korunmaya duyulan ihtiyacı vurgular (Turkish Handwoven Carpets (Catalog 1), 2006, 0041).

Fotoğraf 3.

Daday Elmayazı Köyü Camii doğu duvarı, çift mihraplı kalem işi örneği.

Fotoğraf 4.

19. yüzyıl Niğde halısı.

Kaynak: (Turkish Handwoven Carpet, Katalog 1, 2006: örnek no 0041)

Elmayazı Köyü Camii doğu ve batı duvarlarının güneyden kuzeye doğru sonuncu panolarında karşılıklı simetrik olarak hayatağacı formunda bir tasarım yer almaktadır. (Fotoğraf; 5). Bu tasarım Araç Aşağıyazı Köyü Camii'nin doğu, batı ve kuzey duvarlarında, Ertaş Köyü Camii'nin doğu ve batı duvarlarında, Ertaş Köyü İhsan Kara'nın, Avni Binan'ın ve Bezirgan Köyü Şahin Yiğit'in evlerinin duvarlarında da, bazı detay ve renk farklılıkları haricinde neredeyse birbirleri ile aynı şekilde resmedilmiştir (Bkz. Fotoğraf; 15-16-18-19-20-22-23-24-27-32). Ertaş Köyü Camii'nin doğu duvarında yer alan hayat ağacı motifinin sağ üst köşesinde Arap harfleri ile hurma "امروه" yazmaktadır (Fotoğraf; 23). Fotoğraf; 6'daki halı kompozisyonunda yer alan hayat ağacı formu hurma ağacı olarak nitelendirilmiştir. Kalem işi bezeme örneğinde, hurma ağacı tasvirinin karakteristik özelliklerinin

belirginliği ile beraber geniş ve iri yapraklarının salınımı bu tanımlamayı destekler niteliktedir. Zira Anadolu'da 17. yüzyıldan başlayarak servi ve hurma ağacı motifinin oldukça sık görülmeye başladığı bilinmektedir. Özellikle keçe, halı-kilim dokumalarında ve bilhassa seccade örneklerinde bu motifler yoğun olarak kullanılmış olduğu görülür (Fotoğraf; 6-38) (ayrıntılı bilgi için bkz. Yurteri, vd. 2008, s. 1449-1450). Biri kalem işi diğeri dokuma örneği olarak yapılmış bu iki kompozisyonun aralarındaki benzerlik ve ilişkide oldukça dikkat çekicidir. Fotoğraf 6'da görülen ve 18. yüzyıla tarihlendirilen Bergama halısı, 234 envanter numarası ile Türkiye Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Halı ve Kilim Deposu'nda bulunup, 100x158 cm ölçülerindedir (Turkish Handwoven Carpets (Catalog 1), 2006, 0234). Dokuma, halı seccade kompozisyonuna sahiptir. Halı, iki dar, bir kalın bordürle ve zeminde tek mihraplı olarak tasarlanmıştır. Mihrabın iç kısmı kırmızı renkle dolgulanmış merkezine geniş yapraklı bir hayat ağacı yerleştirilmiştir. Hayat ağacı boyunca her iki yönüne sıralı olarak kuş ve göz motifleri sıralanmıştır. Hayat ağacı üzerine yerleştirilen kuşlar yaşamı ve ruhu sembolize eder. Yıldız motifleri ile hayat ağacının sonsuzluğuna vurgu yapılmak istendiği söylenebilir. Söz konusu motiflerin oluşturduğu anlam bütünlüğü ele alındığında, ruhun devamlığı ve ölümsüzlüğüne bir gönderme olduğu değerlendirilmesi yapılabilir (Turkish Handwoven Carpets (Catalog 1), 2006: 0234).

Fotoğraf 5.

Daday Elmayazı Köyü Camii doğu duvarı, hayat ağacı tasarımı kalem işi örneği.

Fotoğraf 6.

18. yüzyıl Bergama halısı

Kaynak: (Turkish Handwoven Carpet, Katalog 1, 2006: örnek no 0234)

Elmayazı Köyü Camii'nin batı duvarının orta bölümünde yer alan kobalt mavi zeminli panoda görülen gerek baklava dilimi formu gerekse köşelerdeki rozet motifleri ve alanın kompozisyon düzeni, dış pervazdaki renkli beneklerin bıraktığı etki fotoğraf; 8-33-34'de görülen halı kompozisyonlarının tasarım mantığı ile birbirine benzerdir (Fotoğraf; 7-8-33-34). Elmayazı Köyü Camii'nin batı duvarında görülen bu kompozisyon tasarım düzeni açısından hem cami figürlerinin kullanıldığı panolar ile benzeşir hem de Araç Aşağıyazı Köyü Camii'nin güney duvarı doğu kenarında, Ertaş Köyü Camii'nin kuzey duvarında, Ertaş Köyü İhsan Kara'nın, Avni Binan'ın ve Bezirgan Köyü Şahin Yiğit'in evlerinin duvarlarında dikey ve yatay eksenle renk ve boyut farklılıkları ile resmedilmiş olarak görülür

(Fotoğraf;17-22-25-27-29-30-32). Fotoğraf: 8'de yer alan ve 17. Yüzyıla tarihlendirilen Balıkesir halısı, 426 envanter numarası ile Türk İslam Eserleri Müzesi'nde bulunup, 122x171 cm ölçülerindedir (Turkish Handwoven Carpets (Catalog 1), 2006, 0049). İki ince suyolu arasına konumlandırılan ana bordürde stilize çiçek/ rozet/ gül motifi biçim olarak sıralı şekilde yerleştirilmiştir. Halının zemin kısmına karşılıklı yerleştirilmiş iki hayat ağacı, bahar dalı/ elma çiçeği motifi ile özdeşleştirilmiş ve prizmatik form oluşturmaları sağlanmıştır. Arica ilgili kaynakta belirtildiği üzere ana zeminin köşe kısımlarına yerleştirilen ejder motifi_(Turkish Handwoven Carpets (Catalog 1), 2006, 0049) dikkat çekicidir.

Ana zemine yer alan hayat ağacı motiflerinin, ebedi hayatı ve yeniden doğuşu simgelediği, bu ifade bütünlüğünü korunması adına da ana zeminin dört köşesine ejderha motifi yerleştirilmiştir. Bahar dalı/ elma çiçeği, karanfil ve stilize çiçek/ rozet/ gül motifleriyle de cennet bahçesi simgelenmek istenmiştir (Turkish Handwoven Carpets (Catalog 1), 2006, 0049).

Fotoğraf 7.

Daday Elmayazı Köyü Camii batı duvarı, baklava dilimi tasarımı kalem işi örneği.

Fotoğraf 8.

17. yüzyıl Balıkesir halısı

Kaynak; (Turkish Handwoven Carpet, Katalog 1, 2006: örnek no 0049)

Ertaş Köyü Camii'nin doğu duvarında ve Araç Aşağıyazı Köyü Camii'nin doğu ve batı duvarlarında iki pencere arasında yer alan panolardaki kalem işleri mihraplı seccade dokumaları ile benzeşen kompozisyon düzenine sahiptir (Fotoğraf; 9-10-19-20-39-40-41). Bu kalem işi örneği ile kompozisyon düzeni açısından benzeşen 19. Yüzyıla tarihlendirilen Niğde, Fertek halısı, Türk İslam Eserleri Müzesi'nde bulunup, 110x161 cm ölçülerindedir (Turkish Handwoven Carpets (Catalog 1), 2006, 0298). Dokuma, halı seccade kompozisyonuna sahiptir. Halı, iki dar, bir kalın bordürle ve zeminde tek mihraplı olarak tasarlanmıştır. Ana bordür, stilize çiçek/ rozet/ gül motifi ve koçboynuzu motifinden oluşan bereket motiflerinin akarsu/iplik dizimi ile oluşturulan bir kompozisyonla bezenmiş ve mutluk sembolize edilmek istenmiştir (Turkish Handwoven Carpets (Catalog 1), 2006, 0298). Âyetlik kısmı, lale formunda stilize edilmiş altı adet hayat ağacı tamamlanmıştır. Mihrap motifinin dış kısmında, her iki yönüne birer adet yerleştirilen stilize çiçek/ rozet/gül motifi dikkat çekicidir. Halının içten dışa birinci sıradaki bordüründe görülen penç/rozet motifleri fotoğraf 9'daki kalem işi tasarımının her iki yanında yer alan bordürlerde de görülmektedir.

Fotoğraf 9.

Araç Aşağıyazı Köyü Camii doğu duvarı, mihraplı seccade tasarımı kalem işi örneği.

Fotoğraf 10.

19. yüzyıl Niğde, Fertek halısı.

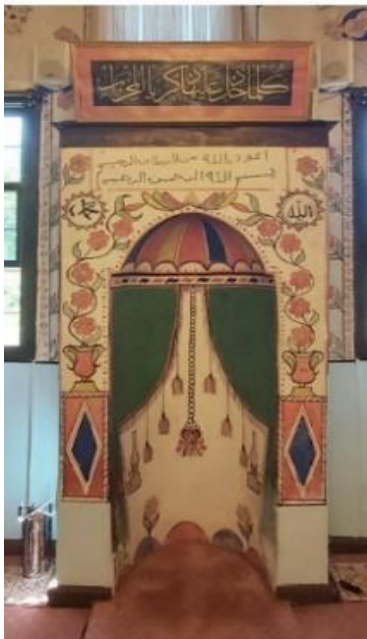

Kaynak: (Turkish Handwoven Carpet Katalog 1, 2006: örnek no 0298).

Elmayazı Köyü Camii, Ertaş Köyü Camii ve Araç Aşağıyazı Köyü Camii mihraplarında yer alan kalem işleri incelendiğinde niş kısmında etekleri niş alanının sağına ve soluna toplanmış şekilde resmedilmiş perde motifi göze çarpar (Fotoğraf; 11-13-14-17-21). Batılılaşmanın etkisi ile kalem işlerinde yoğun olarak görülmeye başlanan bu perde motifleri batı etkisinin köy camilerindeki kalem işlerine yansımaya güzel bir örnektir. Perde motifleri gerek kıvrımları gerekse uçlarındaki püskülleri ile realistik bir üslupta resmedilmiştir.

Fotoğraf 11.

Elmayazı Köyü Camii Mihrap Kalem İşleri

Fotoğraf 12.

Elmayazı Köyü Camii güney duvarı bayrak figürü kalem işleri.

Daday Elmayazı Köyü Camii ve Ertaş Köyü Camii'nin Güney duvarının doğu kenarında kürsünün üstüne gelen alanda yer alan bayrak motifleri gerek kenarlarındaki püskül motifleri gerekse dalgalı olarak resmedilmeleri ile dokuma etkisi verilmeye çalışılmıştır (Bkz. Fotoğraf; 12). Bayrak motifi incelenen üç adet dini yapıda kırmızı zeminli ve dokuma örneği olarak resmedilirken diğer üç sivil yapıda genel olarak ay yıldız resmedilip zemin duvar renginde bırakılmıştır.

Sonuç

Kastamonu ilimizin yer aldığı coğrafya geçmişten günümüze birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, zengin bir kültür birikimine sahip bölgemizdir. Bu bölgede üretilen sanat yapıtlarının ve tarihi eserlerin geçmiş kültürlerin izlerini barındırması doğal bir sonuçtur. Araştırmaya konu olan ve kalem işleri diğer kültür ürünleri ile karşılaştırılarak incelenen yapılar on dokuzuncu yüzyıl ve sonrasına ait yapılardır. Bu yapılarda yer alan kalem işlerinden, özellikle dini yapılardaki kalem işleri yapının inşa tarihine yakın tarihte yapılmış olmasına karşın, sivil yapılardaki kalem işleri yapıların inşasından daha sonraki dönemlerde yapılmıştır. Ertaş Köyü muhtarı İhsan Kara ve köy sakini Avni Binan'dan alınan bilgiye göre Elmayazı Köyü Camii ve Ertaş Köyü Camii kalem işlerini yapan kişi aynı kişidir. Ertaş Köyü muhtarı İhsan Kara'nın ifade ettiğine göre kalem işlerini yapan usta Ertaş Köyü Camii kalem işlerini yaptığı tarihte evlerdeki kalem işlerini de yapmıştır. Kullanılan renk, desen ve kompozisyonlar aynı dönemde, aynı şablonlar kullanılarak kalem işlerinin yapıldığını göstermektedir (Bilgen ve Güven, 2020; Güven ve Bilgen 2020). Camilerin kalem işleri üslup, motif, kompozisyon özellikleri açısından hem birbirleri ile hem de sivil yapılardaki kalem işleri ile aynıdır. Bu durum kalem işlerini yapan usta ya da ustaların aynı kişiler olduğu düşüncesini güçlendirmektedir.

Gerek incelenen camilerin gerekse sivil mimari örneklerinin duvarlarında yer alan cami figürlerinin birbirleri ile olan benzerlikleri dikkat çeker. Bu cami figürleri duvar halılarındaki cami figürlerini hatırlatır. Derin bir perspektif anlayışı olmadan duvara asılmış bir halının üzerine yapılmış izlenimi verilerek kalem işi tekniğinde duvar yüzeyine uygulanan bu camii figürleri batılılaşmanın etkisi ile on sekizinci yüzyıldan itibaren kalem işi sanatımızda yoğun olarak uygulanmaya başlanan geleneğin Anadolu camilerindeki yansımaları olarak karşımıza çıkar.

Çift mihraplı halı tasarımlarındaki tasarım mantığının ve kompozisyon düzeninin gerek incelenen cami duvarlarında, gerekse incelenen sivil mimari örneklerinin duvarlarında kalem işi tekniğinde işlenmiş olması dokuma kültürünün mimarideki kalem işlerine yansımaları olarak yorumlanabilir. Yine aynı şekilde Türk halı sanatında görülen "hurma dalı" olarak isimlendirilen hayat ağacı motifleri ve bu motiflerin yer aldığı kompozisyon düzenleri, baklava dilimi desenli halılar ve bu halıların kompozisyon düzenleri, mihrap desenli seccade halılarının kompozisyon düzenleri, dokuma kültüründe kullanılan kompozisyon düzenleri ve tasarım mantığının incelenen mimari yapılardaki kalem işlerini nasıl etkilediğini gösterir.

Camilerdeki mihrapların niş kısımlarında yer alan, batılılaşma döneminden sonra kalem işlerinde yoğun olarak görülmeye başlanan perde motifleri, gerek kıvrımları, gerekse püsküllerinin gerçekçi bir üslupla işlenmiş hâli ile kalem işlerindeki diğer tekstil ürünü görseli olarak karşımıza çıkar. Bayrak motifi de özellikle incelenen dini yapılarda bir dokuma ürünü olarak duvarlara resmedilmiştir.

Kalem işlerinde kullanılan birçok motifin dokuma ürünlerinde kullanılan motiflerle olan benzerlikleri kalem işlerini yapan ustaların dokuma kültürüne yabancı olmadıklarını kanıtlar niteliktedir. Örneğin tarak motifi, sığır sidiği motifi, hurma dalı motifi, püskül motifi, benek motifi, rozet (gülce) motifi gibi motifler dokumalarda kullanılan motiflerdir. Kalem işlerindeki bu motiflerin formlarının, kalem işinin uygulandığı yüzey ve yapım tekniği ile dokumaların yapım tekniği ve malzemelerinin farklı olmasının bir sonucu olarak dokumalardaki formları ile birebir aynı olması beklenemez. Bu durum dikkate alınarak kalem işlerindeki ve dokuma örneklerindeki desenler incelenip karşılaştırıldığında benzerliğin oranı anlaşılabilir.

Kaynakça

- Acar, H. (1995). *Tarihte Kastamonu* (1. Baskı). Mavi ofset ve Tipo Matbaacılık.
- Aksel, M. (2010). *Anadolu Halk Resimleri* (2. Baskı). Kapı Yayınları.
- Arık, R. (1988). *Batılılaşma dönemi Anadolu tasvir Sanatı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Aslanapa, O. (2005). *Türk halı sanatının bin yılı*. İnkılap Kitabevi.
- Aslanapa, O. (1987). Türk halı sanatı. *Erdem*. 3 (7) . 99-110.
- Bağcı, S. Çağman, F. Renda, G. ve Tanındı, Z. (2006). *Osmanlı resim sanatı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Başkan, S. (2014). *Başlangıcından cumhuriyet dönemine kadar Türklerde resim*. T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Baysal, A. F. (2017). *Türk tezvinat sanatında kalem işleri*. Palet Yayınları.
- Bilgen, M. (2010). *Bazı tarihi yapılar örneğinde Türkiye’de sıva üstü kalem işlerinin korunması (sorunlar – çözüm önerileri)* (Tez No. 280169). [Sanatta yeterlik tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Bilgen, M. ve Güven, İ. M. V. (2020). Daday Elmayazı Köyü Camii kalem işleri ve mevcut korunma durumu üzerine bir değerlendirme. *Journal of Humanities and Tourism Research* 10 (4). 835-853. <http://dx.doi.org/10.14230/johut913>
- Demiriz, Y. (1999). Osmanlı kalem işleri. *Osmanlı* 11. 297-304. Yeni Türkiye Yayınları.
- Erbek, G. (1995). *Anatolian Kilims* 1.T.C. Kültür Bakanlığı.
- Erdoğan, A. (2007). *İlimiz Kastamonu ve Karadeniz Bölgesi* (2. Baskı). Kastamonu Belediye Başkanlığı
- Gündoğdu, H. (2008) Tarihi Türk halıcılığı. H.C. Güzel, S. Koca ve K. Çiçek (Ed.), *Türkler Ansiklopedisi*. (s.305-321) içinde. Yeni Türkiye Yayınları.
- Güven, İ. M. V. ve Bilgen, M. (2020). Kastamonu (Daday) Ertaş Köyü Camii kalem işleri ve mevcut korunma durumu. *Journal of Humanities and Tourism Research* 10 (4). 901-918. <http://dx.doi.org/10.14230/johut917>
- Hatipoğlu, O. (2007). *18. Yüzyıl Osmanlı camilerinde kalem işi tezvinatı*. (Tez no. 205813) [Sanatta yeterlik tezi, Atatürk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- İrez, F. (1990). Topkapı Sarayı Harem Bölümü’ndeki Rokoko süslemenin batılı kaynakları. *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık-4*, 21 – 54.
- İrteş, M. S. (1985). Kalem işlerimizin bugünü ve yarını. *Türkiye’de Sanatın Bugünü ve Yarını (Tebliğler)*. 425-432. Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları No:1.
- İrteş, M. S. (1982). Süsleme sanatımız- kalem işlerimiz ve teknikleri. *Kök* (20-21-22). 47-51.
- Küçük, N. (2010). *Gelenekten geleceğe Kastamonu*. Ankara Ofset
- T.C. Kültür Turizm Bakanlığı. (2006). *Turkish handwoven carpets (Catalog 1)*. DÖSİM Yayınları
- Tekinalp, P.Ş. (2002). Batılılaşma dönemi duvar resmi. *Türkler* XV. 718-730.
- Turan, R. (1988). Selçuklular döneminde Kastamonu. *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Tebliğler*. Ayyıldız Matbaası. 1- 6.
- Tüfekçioğlu, A. ve Gümüş, İ. (2016). Geç dönem Osmanlı mimarisi duvar resimlerinde bazı dokuma tasviri örnekleri ve düşündürdükleri. *Arış Dergisi*. (12). 19-29 <https://doi.org/10.34242/akmbaris.2019.72>

Türktaş, Z. ve Demirtaş-Günel, N. (2020). Artvin Şavşat “cami tasvirli” duvar kilimleri. *Arış Dergisi*, (17), 102-119 <https://doi.org/10.34242/akmbaris.2020.142>

Umar, B. (2007). *Paphlagonia bir tarihsel coğrafya araştırması ve gezi rehberi*. İnkılâp Kitabevi

Yılmaz, C. (1991). Tezyinat restorasyonu, örnekler ve karşılaşılan sorunlar. *Vakıf Haftası Dergisi* (8). 275-289.

Yurteri, S. ve Ölmez, F. N. (2007, Eylül 10-15). Türk dokumalarında ağaç motifi. 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Maddi Kültür Bildiriler Kitabı*. 1. Cilt. 1445-1470.

Yücel, Y. (1991). *Anadolu Beylikleri hakkında araştırmalar I*. (2. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yücel, Y. (2018). *Anadolu Beylikleri hakkında araştırmalar I*. (3. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Ekler: Fotoğraflar Listesi

Fotoğraf 13.

Elmayazı Köyü Camii Harim Duvarları

Fotoğraf 14.

Elmayazı Köyü Camii Harim Güney Duvarı

Fotoğraf 15.

Elmayazı Köyü Camii Harim Doğu Duvarı

Fotoğraf 16.

Elmayazı Köyü Camii Harim Batı Duvarı

Fotoğraf 17.

Aşağıyazı Köyü Camii Güney Duvarı

Fotoğraf 18.

Aşağıyazı Köyü Camii Kuzey Duvarı

Fotoğraf 19.

Aşağıyazı Köyü Camii Doğu Duvarı

Fotoğraf 20.

Aşağıyazı Köyü Camii Batı Duvarı

Fotoğraf 21.

Ertaş Köyü Camii Güney Duvarı

Fotoğraf 22.

Ertaş Köyü Camii Kuzey Duvarı

Fotoğraf 23.

Ertaş Köyü Camii Doğu Duvarı

Fotoğraf 24.

Ertaş Köyü Camii Batı Duvarı

Fotoğraf 25.

Ertaş Köyü İhsan Kara'nın Evi

Fotoğraf 26.

Ertaş Köyü İhsan Kara'nın Evi (Detay)

Fotoğraf 27.

Ertaş Köyü Avni Binan'ın Evi

Fotoğraf 28.

Ertaş Köyü Avni Binan'ın Evi (Detay)

Fotoğraf 29.

Bezirgan Köyü Şahin Yiğit'in Evi (Baş Oda)

Fotoğraf 30.

Bezirgan Köyü Şahin Yiğit'in Evi (Baş Oda Detay)

Fotoğraf 31.

Bezirgan Köyü Şahin Yiğit'in Evi (Baş Oda Detay)

Fotoğraf 32.

Bezirgan Köyü Şahin Yiğit'in Evi

Fotoğraf 33.

Baklava dilimi kompozisyon düzeninde dokuma örneği

Kaynak; (Turkish Handwoven Carpet, Katalog 1, 2006: örnek no 0015)

Fotoğraf 34.

Baklava dilimi kompozisyon düzeninde dokuma örneği

Kaynak; (Turkish Handwoven Carpet, Katalog 1, 2006: örnek no 0024)

Fotoğraf 35.

Çift mihrap mompozisyon düzeninde dokuma örneği

Kaynak; (Turkish Handwoven Carpet, Katalog 1, 2006: örnek no 0009)

Fotoğraf 36.

Çift mihrap mompozisyon düzeninde dokuma örneği

Kaynak; (Turkish Handwoven Carpet, Katalog 1, 2006: örnek no 0007)

Fotoğraf 37.

Çift mihrap mompozisyon düzeninde dokuma örneği

Kaynak; (Turkish Handwoven Carpet, Katalog 1, 2006: örnek no 0047)

Fotoğraf 38.

Hayat ağacı motifli dokuma örneği

Kaynak; (Turkish Handwoven Carpet, Katalog 1, 2006: örnek no 0013)

Fotoğraf 39.

Mihraplı mompozisyon
düzeninde dokuma örneği

Kaynak; (Turkish Handwoven Carpet, Katalog 1, 2006: örnek no 0034)

Fotoğraf 40.

Mihraplı mompozisyon
düzeninde dokuma örneği

Kaynak; (Anatolian Kilims 1, 1995: örnek no 0035)

Fotoğraf 41.

Mihraplı mompozisyon
düzeninde dokuma örneği

Kaynak; (Turkish Handwoven Carpet, Katalog 1, 2006: örnek no 0060)